

ДВА МУЖИКИ І ГЛУХАР

(Байка)

На галявині — ялина,
На ялині тій — пташина,
Мурмотій - глухар.
Два куми, ніби по змові,
Підкрадаються обое,
Лізуть через яр.

* * *

У руках в обох рушниці,
Пальці лижуть на ту птицю
Ласі мужики.
Раптом кум побачив кума —
Й нарobili зразу шуму
Полювальники.

* * *

— Де ти лізеш, прудконогий?
Геть з моєї ти дороги! —
Шепоче Іван.
— Ні, моя оця дорога,
Забирай свої пріч ноги! —
Каже кум Степан.

* * *

— Я угледив перший птицю,
Не тобі отут крутиться, —
Так Іван сичить.
— Та який мисливець з тебе?
Попадеш ти пальцем в небо. —
Кум йому кричить.

* * *

Зброю набік і за груди
Повзялися цупко люди,
Аж лунає яр.
Хоч була глуха пташина,
Та почула їх з ялини —
Й полетів глухар.

* * *

Мужики тут постовпіли,
Разом облизнів поїли,
Набрались гріха.
Кажуть люди: не сваріться
При чужому, при коритці,
Бо буде сміха.

З білоруської За Янком Купалою

С. Пилюпенко

ПІСНЯ МАШИНІСТА

Т. Фіялко

Кричи, машино,
Червоним свистом.
Назустріч нивам поспішай!
На те вродився
Я машиністом,
Щоби летіти в далекий край.
Свисти, машино,
Крицевим гулом.
В блакитну далеч, гей, лети!
Леліють ниви,
Працюють руки,
Співають весело дроти.
Лети, машино,
Назустріч зорям.
Труби, співай про світлі дні
Нехай зорини
Летять за море —
Комуни світлої вогні!

ДО ПРИЇЗДУ М. ГОРЬКОГО НА УКРАЇНУ

Зустріч М. Горького в Харкові на вокзалі

СПОЛОХИ

(2-га частина роману „В Степах“)

С. Божко

(продовження)

ДИФУЗИЯ

Дуже втомлений штейгер Руденко щойно виліз із копальні й зайшов до свого кабінету. Ледве одсапуючись од духоти, витирає рукавом брезентового піджака чоло і ще більше розмазує чорний вугляний порошок. Далі скидає піджака і, як до цього брудний, падає на стілець. Ні, так далі не можна! Копальня стоїть перед неминучою катастрофою. Ще б, пак! Штокові кінця не видно, а гасити виробку Найман нізачо не захоче. Ось і сьогодні слухає штейгерів звіт і сперечається:

— Це ж повне безглуздя, Кириле Панасовичу! Покинути невикористаним такий цінний поклад, та ще тепер, коли промисловість всієї Росії стоїть перед черговою кризою. Ви, я бачу, зовсім не стежите за пресою. Гляньте сюди, що пишуть.

Руденко, розхристаний, байдуже дивиться у відчинене вікно, а Густав Едуардович викладає перед ним купу газет з обведеними олівцем місцями. Це він та Сукачов, переріхнувши обкреслюють все, що стосується гірної промисловости. Обведено синім та червоним: червоним — досягнення гірнопромисловців, а синім зазіхання на її прибутки ворожих груп. Ось двічі обведено синім олівцем акції бакинських нафтовиків, далі статті доповіді петербурзького інженера Вольського, де він лає гірнопромисловців південної Росії за недбалість. Тут же резолюції проти південців двох петербурзьких асоціацій „Товариства гірних інженерів“ та „Товариства допомоги руському торгу й промисловости“ За ними „Новое время“ з статтею інженера Ізнера про паливо для руської флоти та нацькування морської опінії переходити до вжитку замість вугілля нафти. Цей інженер доводить, що 60 пудів нафти на пароплаві замінять 100 пудів вугілля. А коли в дорозі не вистачить нафти, то на першій-ліпшій вугляній станції перейти з нафти на вугілля можна за 23 хвилини. Густав Едуардович тягне газету за газетою й тиче натовленому штейгерові.

— Ось, полюбуйтеся, „Русские вѣдомости“. Бачите, що вони проповідують для чорноморської флоти? Почали, щоб в балтицькій флоті завести нафтове опалення, а переходять до чорноморської. Та мало того, ось Російське Телеграфне Агенство у всіх газетах трубить про нову несподіванку... Та слухайте ж!...

„Предполагается соединить Волгу с Доном параллельно железной дороге нефтепроводом, приемная станция которого будет устроена в Царицыне а станция назначения на Калачевской пристани. С устройством этого нефтепровода, передача нефтяных продуктов на Дон будет стоить во много раз дешевле железнодорожной перевозки...“

— Ви чуєте, що це означає? Нафтовикам Баку мало Каспія та Волги, вони вламуються в басейн Дону. Перспективи ринку, пане штейгере, далеко не рожеві, а ви ніяк не можете цього зрозуміти. Треба ж вам, друже, знати хоч елементарні явища ринку, — докірливо закінчує Найман.

— Я знаю лише те, що нам не минути катастрофи. Струмина вентиляції не має сили омивати найдавший кут нижчого штреку, — відповідає Руденко й розгортає план розробки. — Ви подивіться. Верхній штрек ми покинули, як тільки дійшли до межі нашого одводу. А весь шток розроблюємо при одному штрекові. Це перечить всім законам і правилам гірного статуту, та нарешті ж люди задихаються. Потім того,

в штокові поклади вугілля такі непевні, що можливі суфляри¹⁾. Нашарування пішли невірні. Чого доброго одіб'ємо купу вугілля і одчинимо газову порожнечу. А тоді...

— Так щож, по вашому, мусимо робити? Невже на збитки нам, та на глум усім гасити всю копальню?

— Є два виходи: або пробити другий шурф та встановити діагональну вентиляцію...

— Але це ж поза межами одводу, — перебиває Найман.

— Так. Або пройти по штокові верхній штрек і сполучити з теперішнім збійками. Словом треба, щоб струмина, обмивши забої в штокові не поверталася по тому самому штрекові, а через збійку передавалася на верхній, тут же коло забою; а так, — і штейгер похитав головою, — не обійтися без лиха, Густаве Едуардовичу.

— Я, Кириле Панасовичу, добре все розумію, але ж викривати секрета небезпечно. Та ще тепер, коли я 300 карб. дав хабара помішникові окружного інженера, щоб не ліз в копальню та повірив нашим фіктивним планам. Ми ж на декілька місяців, а то й на цілого півроку забезпечені від втручання гірної інспектури. Може ми б ще трохи потерпіли. Скорочуйте зміни, тільки тримайтеся. Ви ж казали, що можна потриматися на дифузії²⁾. Забийте всі хідники на власному полі, скеровуйте все повітря в шток, вже ж при високій депресії обмін в повітрі відбуватиметься. Навіть, коли б повітря зовсім не поверталось, то дві газові речовини, що стоять поруч та ще без перегородки мусять одна в другу входити. А тим самим копальневий газ розрізуватиметься. Постраждайте ще, а там ліквідуємо конфлікт з братом і знайдемо вихід. Бо ж уявіть собі, що ми припинимо вийму вугілля з штоку і візьмемось проходити шурф чи верхній штрек. На це ж потрібно не менше місяця часу. Люди ж залишаться без роботи і всі розійдуться на польові роботи. Їх і так у нас тримає лише добре оплачена упряжка, а так хіба ж без роботи перед самими жнивими вони сидітимуть? Там деякі, казав Сукачов, збираються вже й контору розбивати, домагаючись виплати, щоб їхати додому. Я побалакаю ще з Сукачовим, набавимо заробіток, перетягнемо жнива та молотьбу, а потім якось виб'ємося. Невже ж таки не оминем катастрофи?

— Воля ваша, Густаве Едуардовичу, я кажу наперед, щоб на мене не нарікали, коли до чого. — І Руденко спирається на обидві руки над столом і замовкає. Густав дивиться у вікно до естакаду, де хурщики забирають очищене вугілля на підводи. Чорні, бородаті дядьки і молоді парубки — наймити Рогачівських багатіїв накидають лопатами і підвода за підводою од'їзджають на Геренаш. Тут же дівчата коло естакади одбирають породу. Певно, щось веселе говорять, бо весело сміються і виблискують білими зубами, що на покритих вугіллям обличчях виглядають, як зуби муринів.

— Так я зайду до Сукачова, а ви спочиньте, — підіймаючись з крісла говорить Найман і йде до дверей. Відхиливши їх, не виходить, трохи вагається і дивиться на похилу штейгерову чуприну. Пальці лівої руки заховані в ній не ворухаться нервово, як до цього, а права з оливцем механічно бігає по паперу. Густав повертається і, крадькома, підходить до столу.

— Кириле Панасовичу!

Руденко мовчить.

— Пане Руденко!

¹⁾ Підземні шпари і порожні камери, іноді заповнені сконденсованим газом.

²⁾ Дифузія — неминуча сумішка двох сусідніх елементів; в даному разі свіжого повітря й копальневого газу.

Штейгерова права рука перестала ворухнутись, а у відповідь по кімнаті розляглося гучне хрюпіння.

Найман заходить за спину і дивиться через плече на розгорнутий штейгером план. Він розроблений майстерно, і Густав бачить, як на папері позакреслювані малесенькими рисочками погашені забої; як товстими лініями од шахти послався на північ капітальний штрек. Поруч нього до певної точки проміжний, а за ним верхній штрек. І проміжний і штрек верхній не проходять нарівні з капітальним. Цей переходить через нормальну лінію — пунктир (братова межа) і врізається рогом. Червона стрілка — вентиляційна струмина в куті розпадається на дрібні, що зламані повертаються назад однією синєю. Од цієї йде стрілка на чистий папір, де напівсонна штейгерова рука механічно писала: дифузія... дифузія... дифузія, або... Далі олівець не дописав і випав з Руденкової руки.

Сукачов, улесливо і штучно-весело підвівся й розгорнув теку.

— Тут свіжа пошта, Густаве Едуардовичу. Щось вам персонально од окружного інженера.

Найман напівкроку спиняється.

— Так і написано — „персонально“? Давайте подивимось, що там пишуть, — говорить Найман, бере пакет і повертається до дверей.

— Пострівайте! Тут ще лист з печаткою маєтку Шаботинського.

Найман чуть не вихоплює листа у Сукачова й швидко йде до свого будинку.

— З якого ж починати? — міркує собі, дивлячись на обидва листи. Лист окружного інженера грубий, а братів невеличкий. Почав з останнього. Що за знак? Генріх, що ось вже півроку, як порвав з ним стосунки, що загрожував судом (а може вже й почав судовий процес), звертається так лагідно і просто, ніби між ними ніякої сварки не було. Запрошує на обід і хоче де про що порадитись. Невже він хоче примиритися? Це було б дуже добре! Густав не вірить своїм очам і вдруге, навіть втретє перечитує коротку писульку. Може це провокація? Може Генріх лагідно закликає, щоб підсунути якусь свиню? Всяко може бути. На всякий випадок Густав поїде туди озброєний. Він захопить з собою „Сборник законоположений и правительственных распоряжений, касающихся горного и горнозаводского дела в России“. З того часу, як вони посварились, Густав Едуардович добре простудіював усі параграфи цього збірника. Руські закони за цей час вивчив і теоретично і бачив їх вживання на практиці. А до того ж Найман вже тричі був свідком, як цей руський закон в мундирах статських і тайних радників ламав списи з пронирливами інженерами-капіталістами Південної Росії в Харкові на з'їздах гірнопромисловців. Не один карбованець витягнуто і ним, щоб обійти ті закони в гірній практиці. Та й взагалі, не один інженер, маркшейдер чи техник з гірного управління набивав собі кешені, перепродуючи параграфи цього закону французьким та бельгійським акціонерам.

Але, які не є продажні та безглузді російські закони, та все ж в житті доводиться з ними рахуватись. Бо хоч держава дурна, та на жаль, руська. І пануюча дворянська каста, вибита з маєтків, люто хапається за параграфи та статuti. Хоч з капіталів, вкладених в вугільну промисловість, велика більшість належить французам та бельгійцям, а руський чиновник все ж владно ось на товстому пакеті великими чорними літерами кладе штамп.

Министерство Земледѣлія и Государственныхъ Имуществъ
Горный Департаментъ
Горное Управление Юга Россіи
Окружной Инженеръ Н. наго Горнаго Округа.

— Що ж пишуть тут? — Заспокоєний лагідним братовим листом Густав Едуардович не поспішаючись розрізує великий пакет. Звідти висувається кілька паперів з штампом столичних і губерніяльних установ, а на першій сторінці угорі:

На основаніі постановленія Екатеринославскаго губернскаго по фабричнымъ и горнозаводскимъ дѣламъ присутствія отъ 27 ноября 1903 года настоящія правила 1 января 1904 года должны быть обязательно вносимы въ расчетныя книжки рабочихъ фабрично-заводскихъ горныхъ и горно-заводскихъ предприятий.

— Гм... а зараз уже червень, як же я в книжки його втисну — коли саме гірне управління не додумалось переіменити розрахункових книжок. Ну й апаратик! — покрутив головою Найман і читав далі.

Далі кам'яним шрифтом твердо — переконуюче:

ПРАВИЛА

О вознагражденіи потерпѣвшихъ вследствие несчастныхъ случаевъ рабочихъ и служащихъ, а равно членовъ ихъ семействъ въ предприятияхъ фабрично-заводской, горной и горно-заводской промышленности.

(Законъ 2-го іюня 1903 года).

Найман отетерів. По-первах він похвалив усю руську бюрократичну систему. Справді бо: маючи залізниці, пошту і телеграф, одержувати закон, виданий рік і 21 день тому, — це рекорд, що його могла досягнути лише руська бюрократія. Але це об'єктивно. А суб'єктивно для Густава Едуардовича цей закон — могила. Хіба не видно до чого зобов'язує цей закон господаря, що в нього кожної зміни виносять 3—5 чоловіка неприємними; господаря копальні, де на зіпсутих рейках капітального штреку що-зміни буряться вагонетки і коногони вибивають руки та ноги; де, нарешті, може в глибинах безладного штоку з'явиться суфляр. А тоді, — в Наймана, аж мороз по шкірі пішов, — подме під сотками атмосферного тиснення газ і видушить більше сотні шахтарів. Та добре (для господаря копальні це добре), коли видушить на смерть, а коли наробить інвалідів?

В Наймана холодний піт виступає од першого параграфу закону, де написано.

... Владѣльцы предприятий обязаны вознаграждать на основаніи настоящихъ правилъ, рабочихъ, безъ различія пола и возраста, за утраты долѣе, чѣмъ на 3 дня трудоспособности отъ тѣлеснаго поврежденія, причиненнаго имъ работами по производству предприятия или происшедшего вследствие таковыхъ работъ. Если послѣдствіемъ несчастнаго, при техъ же условіяхъ, случая, была смерть рабочаго (ст. 11), то вознагражденіемъ пользуются члены его семейства, указанные в ст. 12...

О, суха мова російського бюрократизму! Ти не здібна вимовити, змалювати жалю ані суму тих сотень і тисяч, що ніби то в їхніх інтересах видано цього закона. Тобі чужі ті численні скорботи, що ними живе багатотисячна класа пролетарів. Ти не здібна переказати жалю матерів, жінок і дітей тих, яких щодня виносять неприємними з глибоких нір Донбасівського підземелля. Але ти, суха і жорстока мова моськовського приказу XVII віку, не розумієш і розпуки молодого господаря Густава Едуардовича, що ризикованою, хапливою роботою в крадіжці вугілля може наробити („не по своїй охоті“) калік не сьогодні — завтра.

Найман перечитав весь закон до кінця і кожен параграф лягав каменем на душу. Під загрозу стає все підприємство! П'ять років промайнуло з того, часу, як він один, без найменшої допомоги околишніх вугільних магнатів, розпочав свою копальню. О, тоді ніхто з мудрих законодавців не допоміг Густаву Едуардовичу, коли доводилось, як на

лови за звірем, посилати підрядчиків, щоб зібрати гольтіпак - шахтарів. Найкращі робітники осідали на старих, більш устаткованих копальнях, а Найманові діставалась забита злиднями сільська — заробітчанська сирова та п'яний люмпен - пролетаріят, що тиждень робить, а тиждень п'є. Доводилось переплачувати, щоб аж у найглухішому та найдальшому куті Західного Донбасу заохотити до сталої роботи мінливий склад робітників. Густав Едуардович у багатьох випадках ішов проти всіх традицій в стосунках гірничої адміністрації з шахтарями. У нього ніколи не було затримки у платні, його штейгер та десятники не били робітників, як усюди. А тепер виходить, що руські чиновники і scuлодробі беруться захищати робітників перед ним, до того гуманним господарем. Це ті ж поліцаї й чиновники, що вступились за вигнаних грабіжників шахтарського заробітку — трьох підрядчиків. Але що тоді? Дав хабара справникові та урядникові й одкупивсь, а тепер не те. Тепер § 20 цього закону, що лежить перед Найманом на столі, наказує.

„О всякомъ несчастномъ случаѣ, подходящимъ подъ дѣйствіе настоящихъ правилъ, лицо, заведывающее предприятиемъ, или владѣлецъ онаго, обязаны давать знать ближайшей полицейской власти... Потерпѣвшіе могутъ требовать извѣщенія полиціи... во всякомъ случаѣ тѣлеснаго поврежденія, хотя бы и не подходящемъ подъ дѣйствіе настоящихъ правилъ

Параграф за параграфом стають перед Густавом і, один одного доповнюючи, зобов'язують вести щодня облік усім пошкодженням шахтарського здоров'я, нагинають його під опіку поліцаїв та гірного інспекторського догляду. Аж тепер Найман зрозумів свою велику помилку що до руської поліції. Найман знає, що на кожній копальні є своя поліція. Становий пристав Строчановський сидить у кешені директора акційного товариства „Західно - Донецьке Вугілля“, Діберса, а всі копальні акційного товариства тримають у себе чоловік за 15 пішої і кінної поліції. Але коли Найманові запропонував пристав узяти 2-х поліцаїв, він відмовився, заявивши, що обійдеться, в разі потреби, урядником і двома стражниками з села Рогачівки. Навіть тепер, коли на копальні стали з'являтися соціал-демократичні прокламації, Найман поспішав ліквідувати все мирно; давав, хабара, і здоровенний рогачівський урядник П'ятниця вищим інстанціям рапортував, що „у во вверенном мне районе все спокойно“. Найман намагався нізащо не допускати поліцаїв у свої виробничі справи, а тепер цього обійти ніяк не можна, бо...

... по получении указанного въ ст. 20 извѣщенія, полиція составляетъ на мѣстѣ происшествія протоколъ, приглашая къ сему лицо заведующее предприятиемъ или владѣльца онаго...

„На месте происшествия“ повторив йоголос Найман.

Це значить в копальні, в штокові, на території Генриха Едуардовича. Це значить кінець промислового секретові, а може й кінець усьому підприємству! А що ж далі? Хто покриє борги, а коли він сам, то хто ж йому купить ділянку власної землі для його власної копальні? А цією ідеєю Густав Едуардович весь час живе, одкладаючи в банк виручені за вугіль гроші.

Думки одна одної важчі тиснуть на мозок Густава Едуардовича, свердлять у скронях. Він нервово ходить по кімнаті твердо ступаючи по підлозі. Далі підходить до шафочки, наливає шклянку звичайної горілки і одним духом випиває. Після проходить ще кілька раз по кімнаті і виходить на двір.

Сонце хилиться на захід і ховається за невелику хмарку, розкидаючи із неї проміні — стовпи, десь далеко за узгір'ям. „Сокіл“ — рисистий гнідий першерон, зтянутий повідком дрібно ступає по вулиці робітничого селища, злегка здіймаючи куряву чепурними копитами. Ноги

„Сокил“ підіймає високо й порох не гребе, як сільська шкапа, а роздмухує, накриваючи його згори копитами. Густав Едуардович, що по-первах зовсім не вмів їздити верхи, тепер сидить в сідлі, як справжній кіннотчик. Цю позу він додержує й тепер, хоч в голові од випитої склянки горілки трохи й гуде. Та з боку цього не помітно.

А придивляючись до Густава Едуардовича всі. Високий, сухорлявий, завжди виголений і одягнений не по звичайному, господар копальні впадав усім у вічі, а найдужче жіночій половині робітничого селища. Майже щодня Найман виїздить з селища надвечір у степ. Перед тим як виїздить господар, дітлахи збираються коло стаєнь кінного двору, щоб стежити, як старий конюх чистить, мие і мастить „Соколові“ копита, надіває сідло. А коли коня дід-конюх веде до Найманівського будинку, тоді дітлахи врозтіч по балаганах та каютках сповістити що „пан Кустап“ виїздить. Тоді вся дітвора й жінки висипають на двір. У одноманітному та нудному побуті селища виїзд господаря копальні не аби яка подія. Вибігають всі: жінка й дві доньки підрядчика Цапка, цирюльника Міхеєва, бухгалтера контори, навіть кокетка завідателя контори Муся Сукачова і та розчиняє вікно, щоб поглянути на господаря копальні. Жінок на копальні небагато і Густав Едуардович на них ніколи не задивляється. Іде він і сьогодні, не зводячи очей з гострих вух свого першерона, і треба було лише покотитись під ноги гарячому „Соколові“ з дверей каютки Сідорова невеличкій собачці, щоб Найман оглянувся в той бік, звідки виглянуло дві постаті і одна з них кинулась за собачкою. Кінь сперва сполохано поточився вбік, а коли кудлата собачка забігла наперед, він не рушив з місця, а почав задкувати. Збоку вже збігалась цікава дітвора, ще дужче висовувалися з дверей і вікон жіночі постаті, а все це сердило Густава Едуардовича. Найман підібрав коротко повід і сердито вдарив закамбуками в круті пружні боки першерона. Кінь рвонув вперед, але затягнутий став на задні ноги. Тоді саме жіноча постать, що вибігла з каюти Сідорова, одкинула собачку і, аж підплигуючи вгору, смикнула першерона за повід вниз. Збентежений Густав Едуардович глянув і собі вниз. Перед ним стояло молоде дівча. На високі груди спадало дві кучерявих чорних коси, чорні очі лагідно посміхалися.

— Так упасти можна! — Промовила вона і блиснула, посміхаючись білими зубами.

— А як би вас кінь надавив? — сказав Найман і здивувався, чому саме сказав „вас“ а не „тебе“?

На копальні так звикли говорити „на ти“, а тим більше молодим підліткам та дівчатам, що працюють на одборці породи. Дівча пустило з рук повід і поверталось йти.

— А підождіть. Ви ж чия будете? Миколи Михайловича донька?

— Так, донька.

— А де ви були, що я вас до цього часу не бачив? — і аж тепер Густав Едуардович зауважив, що дівча зодягнене по міському, а не так як ті, що породу одбирають.

— В Ростові училася — відповіла дівчина і почервоніла.

Ще раз оглянувши її з ніг до голови, Найман вдарив коня і швидкою риссю закурів на Рогачівку.

На півдорозі збавив ходу і поїхав кроком. Їхав межею панської та Рогачівської земель. Праворуч рябіли ширші й вужчі клаптики — ниви рогачівських господарів. Хліб на нивах ріжний: жито межувало з вівсом, поруч пшениці — низьке зелене просо, а весь Рогачівський степ з періями, осотом та вівсюгами, з багатьма межниками-обніжками — був схожий на старий дядківський кобеняк. Все поле в обніжках. Ще де ниви ширші, а оралося „всклад“, їх не так помітно, а там, де межуть ниви — смужечки

і оралося „врозгін“, обніжки підіймались високими горбами. Здавалось вся оранка вузьких смужечок полягала в тому, щоб загнати зорану плугом землю — ріллю на межники, залишивши свою вузьку ниву довгим жолобком. А в жолобках хіба де-не-де зустрінеш гарний хліб, а то все переважно трави: густий, колись зелений, а тепер уже сивий вівсюг, кучерявий темнозелений курай, лозистий молочай, високий як дерево, жовтий буркун, кукіль з рожевими, жовта свиріпка, дика морковка, тягучий горшок, а по житах, як кручені паничі по тичках, повилає біля березка. Не треба вже говорити про осот, що чорними плямами вкриває рогачівський степ. А високі будяки та коров'яки цілими деревами здіймаються над рогачівськими нивами.

— І до чого народ некультурний! — Подумав Густав Едуардович і одвернувся.

Ліворуч цілим морем колосилася пшениця економії Шаботинського. Поле широке і рівне: ні обніжка, ні вибалочка; навіть ярочки, розмиті весняною водою, могилки, що колись по ціліні були — все це розоране навесні, рівно розволочене, тепер згубило свій рельєф і втопло в високий, густий, колосистий пшениці. Після пшениці почався не менш густий овес і тягся до самого маєтку. Навколо пахло майбутніми жнивими. Це помітно і по пшениці, що біліла вже колосками і по тому, як шелестів сивий овес. Навіть засушений хліб на рогачівських нивах просив через тиждень коси.

На полі тихо, не видно ні душі. Тільки ген-ген аж по той бік рогачівських чотирьох стовпів червоніли у високих соняшниках хустки полільників та біліли сорочки полільників. Десь ще далі на толоці лунали голоси чередників.

Густавові Едуардовичу подобалась ця самотність. Правду кажучи, навколо нього й суспільности великої не почувалось. Він самотній і на своїй копальні. Вже п'ятий рік його життєве коло що-року, що-місяця й що-дня починалося й закінчувалося на копальні. Тільки інколи, бувало, принесє почта звістку од старих батьків з Німеччини. Та й то в перші роки. Вже третій рік як не стало матери, а півроку назад і батько вмер. Густав Едуардович висів, як у повітрі. Особистого життя не було ніякого. Щоденні турботи про копальню та жах перед тим, що викриють промисловий секрет, тяжать ось уже більше півроку, стають Густаву Едуардовичу надто тяжкими. Іноді вночі, а особливо весняними та літніми теплими ночами, йому не спиться, хочеться, щоб хтось тепло і ніжно підійшов, узяв його чорству, заклопотану господарськими турботами, голову, м'яко, як колись малого мати, поцілував у чоло. Тоді б, здавалось, було легше, а так... Ну що з того, що йому за жінку править його молода служниця, що інколи він їздить у Геренаш, робить офіційні візити Діберсові з його доньками. Все це натягнуто, нещиро, а простого безпосереднього і теплого слова Густав Едуардович ніколи не чув. Уже частина шахтарів, що осіла на його копальні, почала женитись на рогачівських дівчатах, уже дехто має по двоє дітей, а в Сідорова бач яка вже красуня — дочка. Але чого він про неї ніколи не чув? Правда, інколи він сам був свідком, як старий Михайло Михайлович, отримуючи гроші в конторі, тут же одкладав кілька карбованців і прохав конторщика переслати для доньки, що десь вчилася.

— Гм, — муркнув собі під ніс Густав Едуардович, — а дівчина, здається, нічого. Як видно хоробра!

Із-за сивого вівса забілів кам'яний мур маєтку Шаботинського, а з-за зелених дерев зачервонів дах панського будинку. Найман смикнув коня і, забувши про все, летів зустрітись з братом, що не бачив уже ось півроку.

У червні дуже пахне покошене сіно. Коли вітер зі сходу, (а луки Шаботинського на схід од Зачепилівки), тоді Зачепилівка п'яна од трав'яних пахощів. Пахне все: соковита осока по низинах з тманим болотяним духом, круглоголова цибулька смердить часником, тисячелистний деревій, татарський кермек, горошок, молочай, чистець, а найбільше чебрець і полинь. О, ці дві трави в великій пошані сьогодні увечері та вночі, цеб-то під Івана Купала. Їх цілими оберемками несуть у хату, трусять по долівці, по заметеному подвір'ї. Понатикають полиню по-під стріхи і на вікнах навхрест кладуть (це, щоб відьма у вікно не лазила). Відьмам під Івана Купала лихо. Ні в одну хату вона не вскочить,— боїться відьма пахощів полиню. Де ті відьми ту ніч перебувають — невідомо, але вже корів вони не псують і молока не видоюють, бо до полиню хату закрічують любистком, кануперем, м'ятою, васильками і все це скрізь і за божницями, і за святими, і коло святих, і на призьбі потрусено пахучого зілля чарівного.

Молодь гуляє цілу ніч. Коли після літньої спеки, після тяжкої коси на луках, чи грабель або вил біля копиць, відпочивають натружені молоді м'язи; коли, повернувшись з лук чи поля, входять у село з його святковими пахощами,— здоров'я прибавляється більше, ніж коли. А після вечері, коло річки гармидер і співи. Палять цілими копами сіно і пускають вогонь по воді. Скачуть через вогонь прямо в воду, котять обмотане прядивом та вимазане в дьоготь колесо з гори до річки, а все це весело, бадьоро, з усім цим у кожного в'яжеться багаторічна прапрудівська традиція, непорушна, і своєю непорушністю та сталістю, своїми родинними спогадами кожному по своєму мила. Хороші вечори і ночі під Івана Купала.

Гарні пахощі уночі під Івана Купала, гарно та весело співають дівчата та хлопці, та не весело їхнім батькам. Сіно, що колись вони косили у пана Рудана з половини та з п'ятка, тепер довелося купувати за гроші невеличкими шматочками. Ще Шматько собі купив чимало перію, (гарб може й на двадцять п'ять — тридцять буде), а хто бідніший — залишився зовсім без сіна. Прийде зима, годувати худоби нічим буде. Вже тієї худоби небагато залишилося. Та корів же треба тримати. Добре рогачівцям — у них під боком копальня. Вони все, що вдоють чи зіб'ють яку грудку масла, мерщій до копальні на базар і мають свіжу копійку, а зачепилівцям до копальні не ходити. Пробували дехто за сім верст носити, так зачепилівські баби коромислами і глечики побили: „чого вас сякі-такі поприносило! Тут свого ніяк не продаси!“ А потім літом вздовж В'юна небезпечні люди що-року з'явилися. Хто вони й звідки — ніхто не знає. „Босяками“ себе називають. Пороблять куріні, вудять рибу, тут-же варять і запивають горілкою. Де гроші беруть — нікому невідомо. Іноді вночі підуть по курниках, заберуть курей і ні суда їм, ні розправи.

— Ось уже жнива скоро, а й жнивувати не хочеться. — бідкається Микола Байда, позіхаючи на призьбі і поглядаючи на зоряне небо.

— Що й говорити. Скрутно прийшлося, — затагуєчись й поблискуючи в пітнім цигаркою, озивається Дорош Чалда. — Їздили до пана, може хоч на осінь дасть в оренду.

— Яка там оренда. До нього тепер не підступай. Сердитий дуже.

— Ще б не сердитись. Назбирав у економію полтавців і хоче господарство вести. Хіба ти з ними наробиш, коли він без бича волові хвоста не покрутить!

— А там розпутні які, — обізвалась Олена Байдиха. — Поверталася баба Мавра з Святих гір на великодніх святках та зайшла води напиться там, де вони сіяли, — так і, господи, що вони їй не виробляли! Ноги,

каже баба, притомилися, так я й сіла відпочити. Вони, спасибі їм, і води дали напитись і хліба та цибулі дали попоїсти, а потім як почали плести, що на язик наверхється. До чого дійшли окайняні, що питали чи не гналися ченці за нею та чи не битиме дід бабу за часті поклони у Святих Горах.

— Та воно ще й вірь тій бабі Маврі, вона як наплеще. Ото яка свята та божа, а хай вип'є чарку-другу та почне розповідати про святогорських ченців. Коли збирали зілля, вона п'яна напилася, так хай би ще послушали ті панські строкові, що вона розповідала. Бреше, певно, баба Мавра.—І Дорош Чалда, блиснувши ще раз цигаркою, піднявся на ноги.—Так що ж, дядько Миколо, на суді сказали? Так таки у пана оренди й не одсудимо.

— Де там нам судитися. Доведеться мабуть і нам піти в забастовщики. Та куди ти його лихої години підеш? Був же я того року на ярмарку, як розкидала п'яна Якименчиха бомажки. Взяв і я одну і довго зберігав, все перечекуючи, аж доки Левко не скурив. Пишуть вони: вставайте проти панів, ідіть за нами, а де вони є—хто його знає. Якби знаття де ті забастовщики, може б до них і пішов, може б порадився, а то хто його зна. Сергій Григорович каже, що то все босяки печатають.

— Та-а, каже,—чмихає носом Чалда.—Добре йому казати, як посіяв десятин сорок та худоби повен двір, так йому й босяки. Він по-первах і на шахтарів казав босяки, а воно ж такі люди, як і ми.

— Та ще які люди!—вмішалася Байдиха.—Я по-первах, як почали вони ходити, так і, господи, як боялась за свою Настю. Бувало прибіжать дівчата під неділю та як почнуть вихваляти шахтарів, так я ж їй наказую: іди дочко та бережися, бо вони ж люди чужі, та хто зна, що в нього на думці. А тепер,—дивись який степений чоловік із Васьки вийшов! Ось уже два роки, як живе Настя на копальні і ні за холодну воду не дає взятися. Обід, каже, зварю чоловікові та столовникам, та тільки й роботи. Ми думали, що п'яниця буде, а він і горілки мало п'є. Хіба в неділю прийде в гості до старого та вип'ємо по чарці-другій, а там, каже Настя, зовсім не піячить.

— Книжки та газети читає,—добавив Байда.—Добрий парняга що й казати. Та як би ж вони всі такі були, а то багато таких, що з корчми й не вилазять. Я питав може б з наших хлопців кого-небудь прийняли на роботу, так обіщався поговорити з начальством, на жнива, каже, багато розійдеться до дому, то може кого й приймуть на шахту.

— Був я недавно в Рогачівці,—почав Чалда,—так мене стражник зустрів. Питався про Ваську чи буває у Зачепилівці та що він там робить. Кажу нічого. Інколи приходить до тестя. Зійдемося, побалакаємо. Коли газетку принесе, почита.

— А чого б це йому питати?—Дивується Байда.—Я вже так почав боятись. Було мені мороки з тими стражниками та урядниками. Надала мені лиха година під чаркою пробалакатися в волості. Щось розбалакались, так я з п'яного виду й почав так, як ото у підкиданих бомажках, гуторити. Старшина мені: „замовчи“, а я „ні“. Добре, що було в неділю. А Васька з Настею у Зільберовського в крамниці були. Та коли вели в холодну, Васька вступився. А то б довелось тижняку посидіти. Біда! Хто забастовки робить та бомажки пише, а нашому брату покою немає.

— Ну я мабуть піду спати, щось поперек ломить, коли б дощу не було,—потурбувався Чалда і пішов до дому.

На Сході десь далеко блимали вогні. Чи то світили на копальнях, чи перед грозою десь за обрієм миготіло. Тільки час-од-часу по чорному небу раптом блимали довгі полоси. Серед тьмяної літньої ночі

впоперек чумацького шляху, що послався через небо з півдня на північ, раптом простягалися гострі білі смуги так повільно, ніби хтось живий простягав довгі білі руки і в розпуці падав назад, не досягнувши свого.

Зачепилівка засипала і тільки на вигоні на Попільниці на тому стовпі, що стоїть на тирлі вкопаний, заливався й плакав сич. І хто зна чого він плакав? Знали тільки всі, що не на добро.

— А завтра напевно буде дощ, — виходячі після вечері на веранду, сказав Генріх Едуардович до Густава. — Сідай тут, відпочинеш. У вас там і вночі сморід.

Обоє сіли. Ні Густава, ні Генріха в п'ятьмі не видно.

— Так ото я так і рішив, — продовжував незакінчену бесіду Генріх Едуардович. — Немає нам за що сваритись. Іноді так вийдеш, як оце зараз на веранду, сядеш і подумаєш: за що б'єшся? Хтось десь собі роз'їздить по за кордонами, справляє гульбища і не турбується про господарство, а ти надривайсь.

— А чого тобі надриватися? — Ледве чутно говорить Густав. — Чи воно твоє?

— Так не можу ж я, друже, інакше. Ну ось оце сад. Що тут було, коли я приїхав? Старі корчаги, бур'яни, а зараз подивися що?

— Зараз я нічого не бачу, хоч око виколи, мені навіть і тебе не видно. — Жартує Густав.

— То завтра побачиш, я тобі покажу. Того року ти ж був не раз у мене. Я ще позаторік щепив яблука, груші та вишні. На цей рік уже сподіваюся врожаю. Люблю я, брате, господарювати. Я так звик до рослинності, що кожного дня помічав, як набухали, цвіли і зараз обіцяють вродити мої овочі. „Білий налив“, прекрасний буде. Тут в серпні, коли прийдеш, найрізноманітніші фрукти. Ти ж уяви — молоденька яблунька, а на ній величезний білий налив! „Червона циганка“, „зелений ландбарський ранет“ або „кронсельські прозорі“ яблука, що так і світять.

— Скільки там у тебе того саду, що ти так багато говориш?

— Ого! Так у мене що не яблуня, то й новий сорт. Там і „молдаванська циганка“, пам'ятаєш, я тобі з Геренашу завозив, червона як кров! А „ренет Баумана“, а „сніговий кальвіль“! А які в мене прекрасні груші! Я по-первах думав, що не родитимуть, але нічого, — хороші. Отак би розбити сад десятин на десяток-півтора і пачкуй цілими вагонами на північ. Але... ну його до чорта!

— Що, господар не дозволяє?

— У тому то й лихо. Коли їхав сюди, він мені гарантував повну ініціативу, а тепер знаєш до чого прийшло? Заборонив сіяти цього року трави, робити чорний пар, а все поле звелів засіяти пшеницею та вівсом. Збирався на обороні батьківщини капітали нажити. Подумав би сам, дурна голова: невже на Далекий Схід не вистачило б хліба з Сибіру, Саратовської чи Самарської губерній? Зустрів за кордоном якогось шахрая і зробив угоду, що якась фіктивна (а я в цьому певний) самарська фірма зобов'язеться наш хліб забрати на постачання армії. Тепер оце сьогодні одержав листа, що ніякої фірми не існує і щоб я реалізував усе зерно на місцевих ринках. Реалізувати то я реалізую, але по-перше на якого чорта руйнувати систему, а потім чим ти раптом будеш косить, коли яких небудь п'ятсот десятин пшениці виспіє на один день і почне сипатись? В мене правда є снопов'язалки, лобогрійки, є люди, але все це розраховувалося не для таких великих ділянок і не для такої раптової культури, як пшениця... Тяжко з цими дурними руськими дворянами! Ото ж я поміркував і вирішив судової справи

з тобою не розпочинати. Та й справді. Чого за якогось дегенерата топоти рідного брата?

— Рідного?— ніби здивовано перепитав Густав.

— А ти сумніваєшся? А хто ж у мене є рідніший, крім тебе? Пам'ятаєш. Ти ж мене ще змалечку катав у Петербурзі по бульвару.

Генріх посовувався з кріслом ближче до Густава і цей почув, як братова рука м'яко легла йому на плече. Потім м'які пальці так ніжно стали перебирати волосся. Густав заплющив очі і мовчки слухав, що говорив Генріх. А той чим далі тихше почав:

— Ти знаєш, Густаве, що я вирішив: як подивлюся я, то мені у Шаботинського довго господарювати не доведеться. У мене не хватить терпіння і нервів турбуватися за чуже майно. За ці ц'ять років я зберіг дещо з грошей. Купить би оце десятин з п'ятсот земельки та почати своє господарство. Так якби де поблизу, щоб доки що не одриватися од маєтку Шаботинського і своє підтримувати. Я не встиг познайомитись, а ти кажеш уже знайомий з нашою сусідкою...

— Татіні?— перепитав Густав.

— Так, так. От, коли б ти мені допоміг, щоб я в неї одчепив кусок землі, добре це було б. Я гадаю, що й тобі б краще було. Я б обробляв землю, а ти б під тією землею вів гірні розробки і не гризлися б ми, і допомагали б одне одному. Бо ж ми дуже самотні. Скільки я не намагався звязатись з місцевими поміщиками— але нічого не виходить. Це якісь божевільні виродки. Отут є придуркуватий сусід у мене. Сам член управи, але нічого, крім свого дворянства знати не хоче. Маєток зруйнований. Бур'яни по степу. По всіх банках боргів, а він надіне картуз з кокардою і ганяє полохливу челядь. Коли б мені моя земля, я б їм доказав.

— А Шаботинського землі тобі не шкода кидати?

— А що мені з нею? Хай шукає собі господарів.

Обоє замовкли і думали кожен про своє.

У Густава двоїлась думка. Здавалось Генріх піде на все. Розповісти б йому тепер про шток, взяти дозвіл викопати шурф на землі Шаботинського, встановити діагональну вентиляцію і почати певно, без загрози катастрофи, але гірна інспектура вона ж побачить шурф по-за межами одводу і може бути неприємність Генріхові. Але ні. Шурфа робити не треба. Густав ось зараз розповідь суть справи і Генріх дозволить йому розробляти шток ширше, він проведе на землю Шаботинського всі три штреки і буде виймати вугілля, встановивши вентиляції через верхній штрек. Видавати чи не видавати секрет?

— Так що ти, Густаве, про мої міркування скажеш?— перебив думку Генріх.

Густав помовчав, а потім ще тихше, ніж Генріх почав:

— У мене, брате, тут свої міркування.— І розповів Генріхові про шток, про свою скруту з штоком.

— Справа це, Густаве, небезпечна, але, коли вже йдемо на союз, то я згоден. Тільки ніяких контрактів, ніяких формальних папірців. Роби на свою волю. Я буду казати, що я нічого не знав і коли, що— то винним буде лише гірничий догляд. Справді бо: яке мені діло, що робиться в тебе в копальні? На це є гірниче управління, окружний інженер, його поміщик,— хай вони тебе контролюють. Зумієш потримати секрет перед гірничим управлінням— довбай вугілля скільки ти хочеш. Але умова: земельку у Віри Павлівни мені забезпеч.

— Гаразд. Я постараюсь. Але заживем же ми, Генріх!

— А ти знаєш, Густаве, що я думаю? Як ти мені розповів про діагональну вентиляцію, то чи не можна б тобі відкрити шурфа на рогацькій

землі? Твій же верхній штрек проходить майже коло межі. Продовбаймо на рогачівській землі шахту і матимеш прекрасну вентиляцію.

— То добре було б, але ж рогачівська земля надільна. Доведеться мати справу з усією громадою.

— Чому з усією? Ти ж чув, що 8 січня цього року видано закона про допомогу селянам переходити на хutorське господарство. Там же в тебе Свиненко й Пигуля вугілля возять. Зговорись з ними, хай хтось з них сяде на вирізаний землі хutorом і з ними можеш влаштувати справу.

— А ти, Генріх,—голова! Тобі б батьком бути.—І Густав жартиливо обняв Генріха.

— Батьком?—Ледве чутно повторив Генріх.—А може я вже батько?

Уляна ще спала, як Генріх зайшов до її кімнати. Вона злякано розплющила очі, а він, причинивши двері, підійшов до ліжка:

— Що гарненьке снилося?—спитав лагідно.

Уляна боляче посміхнулася. Він ще сміє жартувати! Що їй має снитися, коли ось уже три місяці, як вона ходє сама не своя? Ще коли довідалась за свою вагітність, вона невпевнено спитала у нього:

— Що з цього буде?

Генріх тоді сидів за якимись кошторисами. Увесь почервонів ще дужче нагнувся над столом і ледве чутно відповів:—

— Побачимо...

Уляна більше в нього нічого не питала. Як і до цього, вона щоночи приймала його, ще дужче горнулася до його мовчазного, але гарячого та дужого. Кохала й пестила ласкою, що зберігала живучи з чабаном, інколи несміливо ледве чутно питала чи любить він її, та самого головного вона в нього не питала: що буде з нею та їхнім сином. Уляна хотіла і вірила, що то буде син, а не дочка.

Сьогодні Генріх заговорив про це сам. Широ та лагідно посміхаючись, підійшов і спитав чи в неї ніщо не болить, чи не бажається якої їжі не звичайної. Уляну це дивувало й тішило. А він сів біля неї на ліжку і, як колись на чабарні, лагідно розчісував пальцями її буйну косу. Вона сама собі не вірила: невже таки все буде добре; невже він її не вигонить, як виганяють усі своїх наймичок у такому стані?.. Рука так м'яко і ніжно перебрала волосся, що Уляна заплющила очі і лежала як у ві сні.

А снилось їй, що син їхній великий і дужий, як Генріх Едуардович, він не служить у панів, а сам добрий господар; він сам веде економію та не панську, як Генріх, а свою власну. А Уляна доглядає і його економію, як Шаботинського. О, вона тоді докаже всім, хто сміється з неї зараз! Вона ні за холодну воду не братиметься,—тільки ходитеме та вказуватиме що робить. У неї і корови будуть вчасно подоєні, і молоко перегоне на сепаратор, і масло сколочене цілими підводами піде на Геренаш, на базар. А скільки в неї буде птиці!!

Під ласками Генріха Уляна забувається і не чує його розмов. Вона не помічає, що то не сон, а то сам Генріх Едуардович розповідає їй свої плани. Він заведе найкращі хлібні культури, розведе породисту добірну худобу, збудує гарний будинок над ставом, а навколо буде величезний сад. Він житиме з свого господарства, не для себе, а для їхнього сина, що буде розумний і красунь. Генріх отдасть його до школи не в Катеринослав і не в Москву чи Петербург, а в Берлін. Він знатиме найновіші досягнення світової культури і житиме десь у великому місті, в славному товаристві. Тільки вони, Генріх і Уляна житимуть в маєтку, у степу.

— А не одурите?— Ледве чутно ворухить соковитими червоними устами зачарована Уляна.— Я ж проста мужичка, а ви пан.— І розкрила очі.

Генріх схилився над її обличчям і великі сірі очі, до того холодні й сухі, тепер заволокла вогкість.

О, ні! Генріх її не одурить. Він сам не з великих панів. Не дворянин же він, та й на що йому дворянство? До міста він не повернеться, служити не збирається. Його укохана мрія— мати свій великий багатий маєток, а це все добувається не шляхетністю, а грішми.

А гроші добувати й Уляна вміє! Вона за ці роки перебування в економії показала себе найліпшою господинею. Вона вже читає сільсько-господарську літературу, проводить нові досягнення в птахівництві та молочарстві. Вона тричі на день ганяє доїльщиць до корів, а в робочій книзі що-дня нотується скільки яка корова дає удою, скільки вершків виходить з удоеного молока. А Генріх цього не знає? Вона зараз йому покаже. Уляна, як спала, в одній сорочці схоплюється з ліжка, бере свою робочу книгу (і коли вона цього досягла?— дивується Генріх) і показує: з 21-го по 25-е травня „Зірку“ доїла воловичка. Удою було 18 фунтів що-дня, а вершки давали жиру 4⁰/. Після зміни доїльщиці з 26 травня по 2 червня та ж корова давала 19 фунтів молока, а жиру в вершках 4¹/₂⁰/. В їхній майбутній економії усе дворове господарство Уляна вестиме сама. Вона возитиме на Геренаш і сама продаватиме масло, сир, яйця, сама продаватиме курей, качок, гусей, индиків...

Генріх бере її, садовить на коліна і сміється, обгортаючи за стан:— Дурненька ти! Та коли ми матимемо власну економію, ми в Генераш і не поткнемося. До нас будуть приїздити купувати все аж з Німеччини, ми заснуємо молочну ферму і всі молочні продукти перероблятимемо для закордону. Так само худобу, свиней і птахів продаватимемо за кордон. Торгові агенти нам і гроші будуть рахувати. І гроші будуть наші в банках Німеччини зберігатися.

Генріх розповів їй, як перераховані чужими руками гроші після всіх їхніх операцій ростимуть в тисячі, десятки і сотні тисяч (а може й мільйони!), як вони збудують на вокзалі у Геренаші газогенераторний млин, а перемелене борошно провадитимуть в Німеччину. Що їм Росія! Росія темна неосвічена країна, в Росії страйки та бунти.

Довго ще розповідав Генріх Едуардович, а Уляна, обвивши голими пухкими руками його дужу червону шию, горнулася до грудей і слухала як рівно, без перебоїв б'ється його дуже серце:

— Так-так, так-так, так-так...

Так, так. Він говорить правду, він її не одурить.

— А як же ми житимемо, ви... ти ж не нашої віри? Хто ж нас звінчає?

Генріх почервонів, нахмутив чоло і змовчав, а далі підійшов ближче, обняв її за стан, повернувшись до ліжка і, показуючи пальцем на зім'яту постіль, відповів:

— Дурненька ти. Ми вже давно звінчані.

— А все ж було б...

— Що, ти мені не віриш?— і Найман докірливо похитав головою.

Улянці зробилось соромно і сердито на саму себе: і як після всього, що сказав сьогодні Генріх вона могла таке подумати? Вона знову припала до Генріха, міцно обвила руками і, впившись устами і не одриваючись од його уст, прошепотіла:

— Вірю, мій хороший, мій дужий, вірю...

Цей день дався в знаки дворовим челядинцям економії Шаботинського. Уляна вийшла з хором і з високо піднесеною головою пішла на птичню. Баба Марина зустріла її, як завжди зі сльозами на очах і вже приготувалась устроїти свій сухорлявий, гострий носик в кінець брудного попередника. Зневірилася баба Марина за три місяці і що-дня жалібно примовляла:

— Може таки господь його врозумить та не прогоне тебе, моя голубонько.

Це, коли заходила Уляна до баби Марини одвести душу. Зібралася сьогодні баба-птичниця сплакнути за Уляниною долею. Та бадьорий вигляд і спокійна хода та впевнені рухи свідчили про щось нове. А коли Уляна сіла та розповіла про все, що говорив їй Найман у покоях, баба Марина вже не брала кінця попередника в руки. Зморшки коло очей весело сміялися, а вона за кожним словом Уляни похитувала головою, низенько вклоняючись.

— Так, Сергієвно, так. А я ж вам казала. Чуло моє серце, що він голубчик не такий, як всі пани, що не пустить вас по під тинню. Ви ж тоді, голубонько, не забудьте й мене стару. Бо я оце рік-два ще походю коло курей, а там хто мене бездітну та безрідну догляне. — І аж тепер баба Марина взяла фартух у руки. І взяла не кінчик у праву руку, щоб обгорнути свого худенького носика, а взяла його в обидві руки і втирала сльози. Тепер уже розважала бабу Марину Уляна. Чого бабі Марині плакати? Уляна ніколи не забуде про стару птишницю, бо ж вона була їй розрадою одна в тяжкому лихові, а всі ті... Ну тепер же Уляна їм покаже! Вона докаже всій отій наволочі челядинській, хто вона така, чи панська любовниця, чи справжня господиня цього маєтку!

— Докажи їм, докажи, голубонько, — примовляла баба-птишниця. — Бо до чого люд розпутній повівся! Вони ж, всі твої вороги услід плювали.

Та Уляна сама знала, що робити. З птичні вона пішла на чорну кухню, гримнула на молоду куховарку. Чого гримнула, Уляна й сама не знала: так, щоб надалі боялася. Куховарка щось відповіла, — тоді Уляна підійшла і вирвала з рук сито:

— Так оце ти сяка-така на це сито борошно сієш отим ледацюгам. Де те, що я тобі дала?

Так воно ж, Сергієвно, дуже рідке, туди й остюки з ячменю сипляться.

— Ос-тю-ки? Бач які пани, трясця вашій матері! А що б вони дома їли перед жнивами, як не ячники? Та чи й ячники були б? А тут, — дивись, — остюки їм колять! Сій мені зараз же на те сито, що я звеліла. Це тільки про свято та на галушки тримай. Ос-тю-ки. Дивись!

Куховарка здвинула плечима, дістала з кілка старе сито і висипала з коробки борошно та почала сіяти. Крізь сито посипалось крупно-подерте борошно, шматочки дерти, а коли кінчила сіяти, то на дні сита між остюками, висунувшись наполовину стриміли шашлі¹⁾.

— От бачите, чим годуєте? — Куховарка витягла одного шашлюка і показала Уляні.

— Невеликі пани, трясця їх не візме! — Одвернувшись од куховарки, Уляна дійшла до порогу, далі вернулась і взяла нове сито в руки.

— Понесу на білу кухню, а то ти справді їх розбалуєш. — І як увійшла з високо піднесеною головою так, і вийшла.

¹⁾ Червяки що водяться в борошnianих закромах.

Сонце, прорізаючи верхівку дерева, пропускає свої промені крізь листя і ніжно падає дрібненькими крапками на бліде сонне лице Костя.

Кілька разів чхнувши, Кость Калістратович, одганяючи рукою в'їдливу муху, солодко потягається. Сухощає довго тіло на мить робиться ще довше і по ньому розливається бадьорість людини, що добре виспалась. А спить Костя що-ночі спокійно. І взагалі життя в економії хороше. „Вічний студент“, він уже кілька років поневірявся у великому місті, не досипав, не доїдав. Мерз у вогких квартирах зимою, парився по гарячих горищах влітку, жив, як і всі бідні студенти, харчами „святого Антонія“. Після всього раптом така благодать! Сорок п'ять карбованців платні, харчується вкупі з завідателем економії, своя кімната, — все, як у добрих людей. Правда і роботи чимало є. По-первах Костя на свою посаду конторщика в економії Шаботинського дивився з призириством: неволя, мовляв, примусила. А як увійшов у курс справ, зовсім по іншому став дивитись. Марудна була робота з різними відомостями, кошторисами, але з другого боку Костя цікавила механіка великого маєтку. Через його руки йшли всі витрати і переписка. Все, що купувалося для маєтку, починаючи од нової великої молотарки заводу „Маршаль та сини“ і кінчаючи жерстю на стовп, де чухається худоба, — все це проходить через Костеві руки. І не тільки просто собі, як через технічного переписчика. Генріх Едуардович звелів стежити за періодичною пресою, вирізати всі новинки і час-од-часу інформувати про ті чи інші заходи в сільському господарстві по всій Росії.

Не встаючи з постелі, Костя простягає руку до столу і дістає „Земледѣліе“ та Южно-русскую газету“. Через два-три тижні буде молотьба і треба подивитись які з кращих ремнів вживати до молотарки. У „Земледѣліи“ засуджують ремні з верблюжої вовни, а найновіший номер „Южно-русской сельско-хозяйственной газеты“ заперечує. Костя розгортає де він не дочитав перед сном і продовжує ледве розплющивши очі.

... Считаю долгомъ рекомендовать только ремни верблюжей шерсти, которые имѣють фабричное клеймо съ рисункомъ верблюда и надписью „Реддавей“ по-англійски.

— От якась продажна душа пише, — вирішує Костя і читає далі як якийсь К. Глоба вихвалює ті англійські трансмісії, що з них користуються і в маєтку Черевкова під Мілеровою і в графині Ламсдорф — Галаган на Полтавщині, і в Терещенка та Харитоненка.

— Продажний нарід, — думає собі Костя. — Знають до кого що-місяця звертатися за виплатою доводиться, тому і вклоняються...

По сходах швидко збігає на веранду, де покоївка вже накрила стіл до сніданку. Їжа в маєтку Костеві так само вподобалась. Ще б пак: свіже масло, кава з вершками, свіжі овочі. Їсть Костя з великим смаком, не поспішаючи.

— Добрий ранок, Косте. Пізненько підводитеся, — привіталась Любов Івановна і подала ліву руку. У правій якийсь лист. — Як ваш сьогодні бурсацький апетит?

— Дякую. Дуже добрий. А вам що снилось?

— Нате почитайте.

Люба сіла за каву і стежила як Костеві очі все ширше ставали, перебігаючи лист.

— Ага, туняедець, — думає Люба. — Соромно стало? Вже мабуть і забув про партійні обов'язки, живучи паном в маєтку. Почитай, почитай, це не завадить.

Костя читав і мінився з лиця. Писали з Харкова, повідомляли (шифром розуміється), що цими днями їм надсилається нелегальна література і пропонують агітувати за страйки по найближчих економіях. Агітацію

поширювати не лише серед робітників економії, а й по селах; де близько є гарні підприємства, звязатися з шахтарями і ні в якому разі не розводити принципіальної гризні з есдеками.

— Що ви на це скажете, „пане конторщику“? — Не одриваючись од чашки, тихо запитує Люба.

— А ваша думка, „панно поміщиця“?

— Без шпильок, Косте Калістратовичу, а так практично...

— Практично я гадаю нічого не вийде!

— Як нічого? Ви палець об палець не вдарите, щоб учинити страйк? — І Люба підвелася за столом.

— А так, що й не вдарю, — відповів Кость, намазуючи маслом хліб і наливаючи другу чашку кави. — Я взагалі не розумію для чого такі путчі. Взагалі для поміщиків страйки робити можна, але Генріхові Едуардовичу підкладати таку свиню...

— Ага, ось як! А що ж у вашого Генріха Едуардовича рай земний? Що, у нас не експлоатуються заробітчани, не печуться на сонці, не їдять ячників, не годуються шашлями у борошні?...

— Ха-ха. А ви ж як хочете, щоб у нас білий хліб був, тоді як по інших економіях його немає? Та ж, нарешті, Генріх Едуардович тут не господар, і робити йому неприємність немає радії. А потім, що дасть наш страйк? Чи він хоч на один крок порушить загальну справу? За-страйкуємо на два дні, — висипиться хліб, і крім збитків нічого не вийде. Кому од того користь? А, знаючи пунктуальність Генріха Едуардовича, я запевняю, що він ні на які поступки не піде. Все буде, як і зараз є і, крім інтелігентської жестикуляції, ніякої користі з нашого страйку не буде.

— Просто кажучи, ви не бажаєте чинити страйк.

— Ну, і смішна ви, Любов Іванівно. Не можна ж так. Ви якось по дитячому: „бажаєте“, чи „не бажаєте“. Ніби то од нашого, мого зокрема, бажання залежить така серйозна справа. Я кажу, що немає об'єктивних передумов до страйку і не буде бажаних наслідків.

— Ви жалюгідний боягуз і буржуа! — Кинула Люба, і повернувшись, пішла в хороми, грюкнувши дверима. Через кілька хвилин в капелюсі, з парасолькою в руці вона збігла з веранди і пішла через сад на Рогачівку.

— Іди, чорт з тобою. — Думає Кость Калістратович. — Тоже „революціонерка“. Живе паразитом в чужому маєтку, їсть хліб, палець об палець не вдарить і, дивись ти, страйкувати забажала. Тільки й роботи їй, що харчі переводить. Хоч би в конторі щось допомогала. Так ні, коли самій робить, тоді вона панна, дворянка, а ти плебей, випишуй видатки на всяку супоню. А тут, дивись, як закортіло страйкувати. Попробуй, чи застрайкуєш! — І посміхаючись сам собі, Кость Калістратович допивав третю чашку кави.

— Я давно так казав і на моє виходить — говорить лікар Соколов, заслухавши інформацію Люби про поведінку Смердинського. — Інакше і трапитись не могло. Хоч, правду кажучи, чинити страйк з таким несвідомим людом, як у вашій економії, тяжко, але до жнив ще кілька днів. Можна зробити нараду найбільш свідомих робітників, можна кинути гасла, підкинути прокламації. Нарешті, через тиждень можна піти б на провокацію: Кость навмисне міг би не видати платні, — фінансові ж справи економії в його руках. Сказав, що грошей нема і не видав. Ось і прецедент до страйку. Ні, він таки напевне не хоче псувати собі репутацію. Як же, після злиднів зажити на панську ногу і міняти курортний стан на курорт у бахмутській чи луганській в'язниці — перспектива не радісна. І загалом обстановка не дуже радісна. Біда нам з тими німцями та ще в такій

дичавині. Жили б у більш населеному центрі — там робітництва більше, там уже люди соціал-демократичну пресу поширюють, а в нас болото.

— А може б, Марку, так, — перебила Ганна Петровна, — доручити цю справу Любі, хай вона поспробує. Сьогодні ж увечорі поговорити з робітниками в казармі, помагає ґрунт, а післязавтра можна було б кинути десяток прокламацій. Як ти, Люба, на це?

Люба стояла бліда і нервово кусала губи: Легко сказати: „поговорити з робітниками“, „вчинити їй страйк“. А там суд, в'язниця, а може й Сибір. Хліб же Генріх Едуардович готує для армії, на оборону батьківщини. Але вона погодиться. Вона докаже тому боягузові поповичу, як треба бути справжнім революціонером.

— Гаразд, я згодна, — говорить Люба. — Але тут справа йде не лише про економію. Учора ввечорі Генріх Едуардович наказав прикажчикові Петрові та отаманові¹⁾ Свиридові поїхати в Рогачівку та в Зачепилівку наймати на жнива селян з їхніми косарками та кінями. Пшениці багато і економія своїми робітниками не вправиться її зібрати. Може б ви допомогли, агітуючи серед селян?

— А скільки десятин треба косити?

— Однієї пшениці п'ятсот десятин та вівса...

— П'ятсот десятин! — Це за три дні своїми робітниками не вправитесь. А не чули скільки найматимуть?

— Скільки найматимуть?.. Постривайте, я пригадаю... Свиридові з Зачепилівки наказано привезти дев'ять жниварок та Петрові з Рогачівки дванадцять. Разом виходить двадцять одна жниварка.

— Так, так. Скільки ж людей треба? — вираховує Соколов. — До жниварок вони наймуть ще одного погонича, та на ваш хліб два скидальщики і найменше чотирі таких, що копиці кластимуть, — це виходить біля півтораєста душ людей. Гаразд. Ми допоможемо. Тепер так: ви, Любо, сьогодні ввечорі найдіть зачіпку і поведіть розмову з наймитами. Я поговорю з Пигулею і взнаю, хто погодився їхати. Можна буде підкинути всім анонімки з пропозицією не їхати. Навіть більше: — ми загрозимо тим, хто поїде косити панську пшеницю, пожежою. І взагалі роздуємо кадило. А це добре. Може таки хоч з наймитами в економії проведемо страйк, коли немає ґрунту на шахті. А то просто сором бере! Які з нас соціалісти? — Читаємо брошушки та носимо дулі в кишені, а діла ніякого. А Смердинський так таки й одмовився?

— Та як би лише одмовився, а то просто глузує, — обурюється Люба.

— Гм. Я таки правду казав, що всі вони оті локаї великого капіталу, вся, так звана, „інтелегентна праця“ прикута ланцюгом до великого господарства, і тільки маси можуть рушити діло. От ви, — звернувся Соколов до Люби, — все про народ та пролетаріат з нами дебатуєте. От вам перша практична робота. Це вже не книжечки, Любо Іванівно, і не профілактика проти піяцтва. Це конкретна робота. Отут ви поспробуйте з народом узяти контакт. А тепер — годі. Я мушу сьогодні поїхати на копальню. Там що-дня є пацієнти, а потім заїздив стурбований Найман і прохав навідатись до нього. Це напевне вже закон 2-го червня добрався і в наш закуток. Ну, тепер у нас і серед шахтарів є зачіпка. Роздуємо і навколо цього кадило.

— Я не збираюся вас затримувати. Проведи мене, Ганнусю.

— Я з великою охотою — гукнула Василевська з дверей. — Ось уже твій „курока“ йде — гукнула у відчинене вікно.

По східцях хтось затупотів.

— Можна зайти? — Почувсь голос.

¹⁾ Помічник прикащика на польових роботах.

— Заходьте, Петре Якимовичу. А я тільки збирався до вас. — До хати увійшов рогачівський староста Пигуля. Він до лікаря Соколова заходив дуже часто. З усього селянства це один із тих, що ватажить з сільською інтелегенцією, це — передовик рогачівський в кращому розумінні цього слова. Бо інших передовиків у Рогачівці багато. В кожній галузі свій передовик: по горільці, по крадіжці з маєтку різного реманенту, майстри до бійок і т. інш. Пигуля до них ніколи не належав, навіть коли ще не був старостою. А тоді його що-дня можна бачити з лікарем, учителями, іноді до попа заходить. У кожного найде про що говорити і кожного по своєму зуміє використати. З Соколовим переважно про політику говорять. З цього почали й сьогодні.

— Так як там наші куропатки? Кажуть обпатрали наших японці? — питає Пигуля, а сам гладить бороду і посміхається з під рижих вій хитрими оченятами. Намацав уже болюче місце в Соколова і на нього натискає.

— Та щось нашим не везе — стверджує Соколов, розгортаючи газету.

— А у вас що новенького?

— Нічого доброго. Біда, як подивишся по селі! Хліб пригорів, та у багатьох й косити нема чим. Салдатки оце зібралися коли волости. Кричать, щоб покосили їм. А кого ти пошлеш, коли кожен з дня на день чекає, щоб своє впору зібрати? А тут ще підвернулася змога заробити: Петро Руденко — прикащик од Шаботинського приїхав. Каже, жниварок з п'ятнадцять треба з своїми кінями і людьми. Вони ж здуру насіяли там пшениці десятин з п'ятьсот, а пшениця добра. Як підоспіє, так і сипне зерно. Париться тепер пан та бігає, щоб хто найнявся. Тепер він добрий, а он по кручі за попас дере по дев'ять карбованців за голову.

— А щож дядьки говорять? Поїде багато?

— Навряд. Воно б тепер йому можна доказати, так не зговоришся ж з нашим людом. У мене ж восьмеро коней на шахтах, у Кісіля, у Свиценка та Димаренка так само. Хіба так хто вирветься, в кого ще зелене на пні, а коні гуляють.

— Попробуйте, Петре Якимовичу толком побалати, з дядьками, може й справді виговорите щось у пана.

— Та що виговорити? — Землі мало у людей, а оренду гне високу. Ще ми з грішми то сьак так, а в кого грошей нема — так хоч плач.

Соколов помовчав, вистукуючи пальцями по столі. — Починати чи не починати? — Думає собі. Пигуля подивився по столі, глянув на конверт, а далі:

— Бач, я й забув, чого прийшов. Ішов оце повз почту, так почтальон передав листа.

Соколов розірвав конверт і швидко перебіг писульку.

— А більш нічого не передавав?

— Нічого.

— Так там, певно, є якась посилка. Ходімте дойдемо, бо я вже її давно чекаю.

Вийшли надвір. Біля воріт лікарневого подвір'я зупинилась якась підвода.

— Ви, часом, не доктор Соколов будете?

— Так. А що скажете?

— Я статистик земської управи. Маю де про що поговорити.

— Статистик? Я вас давно чекаю... До ваших послуг. Вибачте, Петро Якимовичу — звернувся до Пигулі. — Ходімте зо мною. В мене квартира ось, — показав приїзжому на свою квартиру Соколов. А потім знов до Пигулі: — нащот жнив ви з дядьками поговоріть. Порадьтеся з тими, хто збирається їхати. Хай не і продешевлять у ціні — тепер можна добре заробити, коли скрутно приходиться.

Коли Пигуля пішов з двору, а Соколов взявся за ручку своїх дверей, Дмитренко киваючи вслід Пигулі, спитав:

— Це про жнива балачка? Я якраз до вас у цій справі.

— Заходь, заходь — зрадів Соколов. Що там усе гаразд? Ніяких пригод не трапилося?

— Тугувато приходитьсья нашому брату. Проїхав по багатьох копальнях, проїздом з Луганська заїздив у Геренаш, так скрізь збільшений догляд, шпиків наперли, Луганська тюрма вже тріщить. Козаки рушили з Дону.

— Як рушили?

— А дуже просто. Цілі сотні розквартировуються по вузлових станціях. Багато товаришів заарештовано, та ми духом не падаємо. Вам теж інструкція. Зараз же іде одлив робочих на жнива та молотьбу. Для кадрових шахтарів є змога потребувати підвищення платні, житлового будівництва та інших поліпшень. Це одне, а потім можна повести добру роботу на селі. Я, до речі, розвожу прокламації. Цього місяця через тиждень почнуться жнива, можна чинити страйки. Поміщики це вже чують і багато казаків і черкесів ставлять прямо в економіях.

— Прекрасно, прекрасно — потирає руки Соколов. — А в нас якраз аналогічна справа. Може ти нам в цьому й допоміг. Прокламації у вас загального характеру?

Дмитренко порився у валізці і витяг цілу пачку папірців.

— Так, так. Ми брали не по територіальному принципу, а викладали загальні положення. Це робили з такою метою, щоб ними можна обслуговувати багато районів. Ми навіть диференціювали, — для селян одні прокламації, а для наймитів економії другі.

— Шкода, що ви трохи спізнилися. У нас післязавтрього уже косять почнуть.

Коло волости все більше збиралося люду. Петро Руденко, — прикащик економії Шаботинського стояв на рундуку і розмовляв з окремими дядьками. Ніяк не йдуть на згоду: пригадують прикащиківі і дорогий випас, і високу оренду і те, що Найман не дав пройти по межі, коли царину святили.

— Та я це вже чув — огризається Руденко. — Я ж не даром запрохую і не милостини же прошу, а добру ціну даю. Де ж таки ви бачили, щоб по півтора карбованці брав скидальщик, а по карбованцю кладії копиць? А де б ви жнивваркою заробили по сім карбованців за день? З такою ціною добрий хазяїн за три дні з сімейством та жнивваркою може на ноги стати!

— Доброму й ставати не треба — він уже й без вас добре стоїть — гукнув хтось з гурту. — Ви бідного поставте...

— Та так же й з бідним. Після завтрього, кажу приїздіть. Так хто там охотник? — піднявши червоне лице поверх купи дядьків гукає прикащик.

Дядьки мовчки сопуть, колупаючи ціпками утоптану землю біля волости.

— Нема охотників? — гукнув удруге прикащик.

— Як ви скоро охотників хсчете? Дайте ж трохи порадиться людям. Може хто й знайдеться — обізвався Коновал.

— Про що тут рада? Гроші даю добрі. Та й самі ж бачите — пшениця не сьогодні-завтра сипаться почне.

— Та що нам радиться, — обізвався низенький дядько в білий сорочці з рукавами „в стрілку“ — Ви питаєте в хазяїнів, — в кого коней багато. Ось Петро Якимович може одірве з під хур яку пару коней та пошле з косарками, — показав він ціпком на Пигулю.

Пигуля розгорнув натовп і привітався з Петром.

— Ага, прийшла коза до воза! Тепер і рогахівці в пригоді стали? А як поведеш на межник коней пасти, так черкесами ганяєте.

По натовпу пройшов вітерок сміху, посипались голоси задоволення з пигулиного дотепу.

— А так, так, Петре Якимовичу!

— Тепер і про нас не забули!..

Хто сидів, курячи цигарку у холодку, підійшов до рундука. а Пигуля зійшовши на рундук, окинув оком присутніх і задоволено став перед прикащиком. Цей поморщився і почухав потилицю.

— Моя думка, — почав Пигуля, — така. І перекажіть це панові: коли він хоче, щоб бути й надалі добрими сусідами, то хай збавить за випас худоби по п'ять карбованців з голови, зменшить оренду з п'ятнадцяти на сім та хай укоротить руки черкесам, щоб не шмагали дітей нагаями, коли поведе який попасти коней.

Дядьки ще дуже скупчилися навколо рундука і задрали голови на старосту. А він, підбадьорений загальним довір'ям та увагою земляків, викладав далі, неспішаючи, — всі незадоволення селян проти економії.

— Бачте що, люди добрі, — заговорив після Пигулі прикащик. — Я ж не хазяїн, і це все не мене торкається. Мене прислав хазяїн наймати вас. Я вам даю добру ціну; ціна, якої ви ніде не бачили ще і коли хто хоче заробити, хай їде.

— Добрий мені заробіток, — обізвався Коновал. — Сьогодні заробиш, а завтра неси в контору та плати оренду.

— А так, так...

— Знаєм ми ці заробітки. Не один з них забагатів!

— Я думаю так, — обізвався знову Пигуля. — Ви, чоловіче добрий, поганяйте до пана, а ми тут ще порадимось, може до чого й домоворимось.

— Так я завтра ще навідаюсь, — сідаючи на джоржі і рушаючи од волости, говорить прикащик. — Порадюсь з паном, — може ще що набавить.

Урядник П'ятниця вчора повернувся з „Росії“ дуже пізно. З вчора загулявся на Свиненчишиних іменинах, а потім зайшли всі до трактира і майже до світу піячили. А коли П'ятниця вип'є, то й сні ж йому сняться хороші! Хропе він так, що жінка дітей переносить в другу кімнату, а сама з пов'язаною головою після того цілу добу в постелі лежить. Та як не хропти? Натрудиться ж чоловік за день. Волость велика. Там подушне не дають, там парубки „сосну“ дівці на воотях намалюють; там за випас хліба одно другого позиває, там одне одному вікна поб'є. Що де не трапиться, всі до П'ятниці. А він як що — „козинячу лапку“ в руки, на коня — і туди. Хлопців здорово бив Андріян Давидович. Як попадеться, бувало якийсь до рук, то сполосує спину козинячою лапкою, що як писанка од урядника вирветься. Добро було раніше. Та останні роки страшно. Народ неслухняний пішов. А все та шахтарня чортова. Пробирав він декого за петельки посіпав, так тепер боїться й шляхом проїздити повз копальню. А парубки дивляться, та й собі. Тиждень назад застукали п'яного у Несукайки і всі шнурки обірвали. Не так уже б'ється Андріян Давидович з парубками. Та все ж таки бояться Сибірю та „Дальним Востоком“ тепер лякає як до чого.

А загалом живуха Андріяну Давидовичу нічого. Завжди могорич, кури, крашанки, масло несуть що-дня. А мало Рогахівки, поїде по тавричанах. Ці найдужчі приймають. Коли їде вздовж В'юна, або вдариться

на Самару, то аж дух йому забиває, як гляне на гусей. Смакує Андріян Давидович на гусях.

— Вставай, Адю. Вставай голубчик, надворі пожежа.

— Га? Що? Яка пожежа? А де ж гуси?

— Та які тобі гуси. Ось уже три десятники прибігло. Стражники десь загулялися на хуторах, а там хата чиясь горить на тім краї. Все село піднялося на ноги.

— Дуся, дай сирівцю! Хата, кажеш, горить? Чия?

— Сьомачки старої! — два голоси гукнули десяцькі з друго-
кімнати.

— Сьомачки? Так що ж там тушать чи ні? Перекажіть писареві, хай протокол складе.

А коли десяцькі вийшли з хати, Андріян Давидович, не встаючи з постелі, смакує сирівець. Двоє дітей переляканими очима дивляться на „хворого“ папашу, а Дуся натирає нашатирним спиртом виски.

— Знову до тії папюги заїзджав? Щоб ти галасвіта поїхав, су-
кин син!

— Нічого душечка, нічого. Перемелеться — мука буде.

— А щоб ти молов поки світа й сонця! І коли вже ти перестанеш вітритись? Вже волосся посивіло, а ти все тягаєшся, як кобиляча душа.

— Посивіла, кажеш? — обіймаючи Дуся, жартує Андріян Давидович. — Од турбот, душечка, все. Роботи багато.

— Щоб тебе калікою зробило, як ти робиш! Хати горять, а ти очей ніяк не роздереш.

У хату вбіг стражник Кривулька.

— Ну як там? Що! — не піднімаючись питає Андріян Давидович.

— Так що дозвольте доложити: агітатори приїздили на село...

— Що!? — схоплюється Андріян Давидович. — Які агітатори? Ти в своїй сорочці! Де?

— Поїхали, Андріян Давидович. По всьому селі ахвишки розкидали і поїхали.

— Які ахвишки, дурна голова! Де ти був цю ніч? Знову до тії задрипанки їздив ночувати?

— Винуват, Андріян Давидович. Забарився трохи у Юр'івці. Повертаюся назад перед світом верхи. Дивлюсь щось шляхом на Геренаш помчало. Думаю собі: може хто з рогачівців на базар поспішає. Іду по волі. Та вже аж на кряжі побачив пожежу. Прибігаю верхи, а тут народ баламутиться. Сьомаччина хата догоряє, а люди як рой гудуть, тільки не про пожежу, а про забастовку.

— Що? Забастовка? Та чи я сплю, чи чорт його знає!..

Стражник Кривулька продовжує далі. Розповідає, як мутиться Рогачівка лаючи панів, а Андріян Давидович натягує та чистить свої здороченні чоботи.

— Ну гаразд. Сідай, Кривулька, поснідаємо. Що там у тебе, Дуся, оселедця немає? Там десь півпляшечки стояло.

Двері раптом одчинилися і в хату вбіг Васьків Семен.

— Чого тобі, Семене?

— Казали отець Калістрат, щоб до їх ішли. Справник приїхав.

— Дуся, швидше мундир! Біжи, Кривулька, скажи, що я зараз буду. І-і-і, ти лиха година! Дивись яка напасть! Кривулька, сукин син! Чого в тебе мундир забльований?

(Далі буде)